

SAMLAREN

TIDSKRIFT

FÖR

SVENSK LITTERATURHISTORISK
FORSKNING

NY FÖLJD. ÅRGÅNG 23

1942

UPPSALA 1942

SVENSKA LITTERATURSÄLLSKAPET

UPPSALA 1942

ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-A.-B.

42700

Per Elgströms »Hvad rätt har ett folk att döma en regent?«

Av Holger Wichman.

Åren 1808—1810 höra till de mest skickersedigra i Sveriges nyare historia. I politiskt hänseende fördes vi till undergångens brant, inbegripna i krig med så gott som hela Europa och hotade av inre upplösning. Under dessa år lades emellertid även den grund, på vilken det moderna Sverige kunde byggas. Finlands förlust, Gustaf IV Adolfs avsättning, en ny regeringsform, en ny konung och två tronföljarval äro dessa händelserika års viktigaste politiska facit. Men även kulturellt betydde de en islossning, då, främjade av tryckfriheten, idéer fritt fingo framföras, vilka förut fört en undangömd och många gånger förföljd tillvaro. På litteraturens område gjorde en liten och ungdomlig men energisk och entusiastisk skara studenter revolt mot den gängse riktningen i Sverige, hävdade fantasiens och känslans rätt och den tysk-germanska kulturens företräde framför den franska. Naturligtvis har denna revolution rottrådar i den politiska utvecklingen både här hemma och på kontinenten, i reaktionen mot den franska revolutionen, i kampen mot Napoleon och de främst tyska nationella strömningarna med anledning därav, i det överväldigande intrycket av de svenska motgångarna i Finland, i oppositionen mot det gustavianska enväldet och i den spirande götiska nationalismen.

Av de skalder, som framträdde omkring 1810, var det väl blott Geijer och Tegnér, som även politiskt fingo någon betydelse, och de stodo på det hela taget utanför eller kanske rättare ovanför de litterära revolutionskretsarna.¹ Fr. B. von Schwerin, den bekante »riksdagsprosten», och Aug. von Hartmansdorff, den senare hovkanslern, stodo väl den nyroman-tiska skolans män nära men uppträdde själva föga på det litterära fältet, Schwerin i Phosphoros med några översättningar², Hartmansdorff med en arkeologisk uppsats i *Iduna*.³ Lorenzo Hammarsköld deltog visserligen i riksdagsarbetet både 1809—1810 och senare, men hans verksamhet gick tämligen spårlöst förbi.⁴ Och bland Uppsalaromantikerna synes

¹ Om Geijers politiska verksamhet se: C. A. Hessler, *Geijer som politiker*, Uppsala 1937.

² E. Fahlbeck, *Fredrik Bogislaus von Schwerin, Idéer och män*, Sthlm 1936.

³ *Iduna* 4, Sthlm 1813, sid. 175 ff.: [*Fornlemningar*] I Östergötland och Ydre härad på Torpön. R. Hjärne, *Götiska förbundet och dess hufvudmän*, Sthlm 1878, s. 110 f. Uppgiften betvivlas av H. Almqvist, *August von Hartmansdorffs personlighet och tidigare politiska bana*, *HT* 1916, sid. 73 not 1, men bestyrkes av brev från J. Adlerbeth den 2.7. 1813 i Hartmansdorffska brevsamlingen, vol. 48, RA.

⁴ Fahlbeck, *Lorenzo Hammarsköld på den politiska vädjobanan*, *Sv. tidskr.* 1929.

endast Per Elgström med brinnande intresse ha gått upp i dagens politiska frågor. Hans bana blev kort, han avled redan hösten 1810, men torde ha spelat en betydande roll för åsiktsbildningen och utvecklingen inom Auroraförbundet.¹ Hans litterära produktion har tidigare undersökts av Fr. Böök², Alb. Nilsson³ och S. Magnusson⁴. Härtill kommer det för dem alla grundläggande arbetet, Atterboms fina och minnesgoda teckning av vännen.⁵ Elgströms politiska intresse tog sig bland annat uttryck i tre broschyrer, varav den första här skall bli föremål för behandling. Den härrör från maj 1809 och utgör sammanfattningen av hans personliga och filosofiska utveckling. En översikt av hans tidigare liv och verksamhet kan därför vara på sin plats.

Atterbom har två versioner om hur det gick till, när Elgström införlevades med Aurorakretsen. Enligt levnadsteckningen över Pehr Elgström är det genom Ingelgren, som Atterbom först kommer i beröring med honom, enligt levnadsteckningen över Samuel Hedborn kommer denne av en tillfällighet in i Elgströms rum och får läsa hans dikter.⁶ Härmed må förhålla sig hur som helst. I båda fallen är det på hösten 1807, som Elgströms bekantskap göres. Den 18 november detta år föreslogs han av Ingelgren till inval i Auroraförbundet, »såsom en genom djup snillekraft och ovanlig bildning värdig stridsman på den nyöppnade banan».⁷ Elgströms tidigare öden äro kända genom vad Atterbom i minnesteckningen meddelat, vilket av Böök och Magnusson kompletterats med uppgifter ur hans brev och skrifter samt ur officiella urkunder.⁸ Här må blott tilläggas, att den av Böök uttalade förmodan, att Elgströms kondition hos ryttmästaren Carl Adam Roos skulle ha varit densamma, som förde honom till Millesvik och L. G. Tegnér's bekantskap, vinner bekräftelse därigenom, att Roos var ägare till den i Millesviks socken belägna herrgården Hjälleskate och där mantalsskriven 1802—1803.⁹ Till denna vistelse hänför Atterbom ej blott vänskapen med Tegnér utan även svärmerier, »vilka sedermera i hans vackraste sånger, antogo gestalt än under Hilmas, än under Lauras namn».¹⁰ Var det ryttmästare Roos 16-åriga dotter Catharina Maria, som tjusat den fem år äldre informatorn?

För Elgströms skaldskap betydde hans inträde i Auroraförbundet mycket. Han omvittnar själv i sitt inträdestal, som hölls den 23 mars 1808, att han mer och mer avlägsnat sig från poesien och nu blott minnes, »lik en dröm ur en skönare värld», sina tidigare utfärder i poesiens land. Och Atterbom säger, att »det var inträdet i vårt förbund, det var eggelsen av vårt dagliga umgänge och våra ideliga förehavanden, som gjorde honom

¹ Denna beteckning användes i det följande om förbundet även före namnförändringen våren 1808.

² *Per Elgströms romantiska poesi*, Samlaren 1908.

³ *Svensk romantik*, Lund 1916, s. 97 ff.

⁴ *Det romantiska genombrottet i Auroraförbundet*, Sthlm 1936, kap. 1, 2.

⁵ *Samlade skrifter*. 6: 2. Örebro 1869, s. 79 ff.

⁶ Atterbom, *a. a.*, s. 86 f., 141.

⁷ C. W. Böttiger, *Auroraförbundet i Uppsala, Sv. akad. handl. ifrån år 1796*, del 49, Sthlm 1874, s. 289.

⁸ Böök, *Till Per Elgströms biografi*, Samlaren 1911; Magnusson, *a. a.*, s. 16.

⁹ Mantalslängder, Värmlands län 1802—1803, KA. Se även E. Wrangel, *Tegnér'ska släktminnen och ungdomsbilder*, Sthlm 1913, s. 125.

¹⁰ Atterbom, *a. a.*, s. 84 f.

till skald igen».¹ Det måste naturligtvis betyda mycket för honom att råka in i en krets, där han fick vara sig själv, där hans drömmar och idéer delades av kamraterna, där hans verser icke ansågos för »abrakadabra», och där han slapp att vara den »Pelle», som inför sina småländska nationskamrater »antog en flepigt enfaldig uppsyn och det ramaste uttal, gamsades, brottade med dem, lät dem kasta sig på soffan eller i sängen».²

De följande åren äro en tid av rikt poetiskt skapande. Det utvecklades ett litterärt samarbete, där vännerna ömsesidigt kritiserade och korrigerade varandra och sporra varandras studielust och författarskap. Det nya umgänget vidgar Elgströms litteraturkännedom, och han blir förtrogen med Goethe och de tyska romantikerna. Tidigare har han, såsom Böök visat³, företrädesvis haft inhemska förbilder, Franzén, Lenngren, Kellgren, Oxenstierna m. fl. samt Shakespeare och Sapfo, och även de typiskt romantiska drag, som återfinnas i hans dikter, såsom de vaga och glidande uttrycken med rika men oexakta associationsmöjligheter, den orimmade versen, upprepningarna, koordineringen, böjelsen för brokiga och heta, nästan sydländska färger samt den spiritualistiskt religiösa tro, som lysers fram ur vissa dikter, härröra enligt Böök från dessa mönster eller ha sin grund i individuella drag hos Elgström snarare än i påverkan från tysk romantik. Ej heller den romantiska världsåskådningen anser Böök, att Elgström, trots sin otvivelaktiga och av Atterbom verifierade filosofiska beläsenhet, tillägnat sig före mötet med Atterbom. Vänskapen med denne har dock snabbt avgjort hans troligen väl förberedda omslag i uppfattning. Även Albert Nilsson hyllar denna uppfattning, att Elgström först genom Atterbom tillägnat sig Schellings idéer.⁴

Häremot har Magnusson framställt en annan åsikt.⁵ Han förnekar ej riktigheten av Bööks analyser och datering av Elgströms dikter utom i avseende på tre stycken, beträffande vilkas tolkning även Nilsson har en avvikande mening. Ej heller kommer han i fråga om Elgströms världsåskådning till annat resultat än att »Elgströms teologiska rationalism icke kan bevisa, att han ej anslutit sig till Schelling före 1807».⁶ Vad Magnusson i stället vill visa upp är, att när Elgström under året 1808 mer och mer ansluter sig till Schelling, så sker detta ej genom Atterboms utan genom Höijers inflytande. Atterboms romantiska genombrott daterar han med Santesson först till hösten 1809, och även detta skulle försiggått genom inflytande från Höijer.⁷ Atterbom kan sålunda ej ha påverkat Elgström, utan snarare kan det vara tvärtom, att det varit denne, som handlett den förre. Magnusson vågar dock icke draga för vittgående slutsatser: »Influenserna från Elgström ha sålunda endast haft till följd en ytlig anslutning till vissa Schellingska grundtankar, vilkas närmare innebörd dock icke kan vara i detalj genomtänkt av Atterbom».⁸

Magnusson kan ha rätt i att i själva det romantiska genombrottet hos

¹ Atterbom, *a. a.*, s. 88.

² *A. a.*, s. 89.

³ *Sammlaren* 1908, s. 91 ff.

⁴ Nilsson, *a. a.*, s. 97 f.

⁵ Magnusson, *a. a.*, kap. 2.

⁶ *A. a.*, s. 69.

⁷ *Atterboms ungdomsdiktning*, Sthlm 1920, s. 71; Magnusson, *a. a.*, s. 161 ff.

⁸ *A. a.*, s. 169.

Atterbom, som enligt hans beräkning ägde rum ett halvår efter att Elgström lämnat Uppsala, kan denne inte haft någon del, men Elgströms ställning som filosofisk auktoritet inom Auroraförbundet synes genom hans undersökning blivit ytterligare bestyrkt och säkerligen spelat en betydande roll för den romantiska åskådningens utbredande i Auroraförbundet. Man läse vad Atterbom skriver om att Elgström redan 1807 studerat de förnämsta tyska filosoferna med »ett ihärdigt allvar». Han fortsätter: »Bland filosoferna var Schelling den, som han oftast gjorde till ämne för våra samtal, och därefter Jacobi. För denne hyste han en varm tillgivenhet, men i Schelling vördade han den nyuropeiska kulturens Plato, med det oinskränktaste mått av beundran och förhoppningar. Då jag första gången läste Schellings 'Bruno', just i Elgströms exemplar stegrades min njutning ej litet av de åtskilliga förtjusningstecken, med vilka hans blyerts hade gått mina egna intryck i förväg.»¹ Dessa samtal om Schelling måste som nämnts ägt rum senast förvåren 1809. Det var sannolikt ej blott i fråga om Bruno, som Elgströms förtjusningstecken gingo Atterboms intryck i förväg och markerade hans väg mot en romantisk åskådning.

Vänskapen mellan Atterbom och Elgström betydde sålunda en ömsesidig påverkan och stimulans, och det är icke lätt att säga, för vem bekantskapen innebar mest. Elgström var 9 år äldre, hade rik erfarenhet av livet genom hårda uppväxtår, långa konditioner, tryckande fattigdom och tärande sjukdom, var djupt filosofiskt bildad med utpräglade idéer och åsikter och på samma gång lätt hänförd och klokt försiktig. Han gick med iver upp i Auroraförbundets arbete, och Magnusson vill sätta det uppsving förbundet tog från våren 1808 i samband med hans medlemskap.²

Från sommaren eller hösten 1808 bildar han jämte Atterbom och Palmblad ett förbund inom förbundet, ett styrande och ledande triumvirat.³ Han insänder dikter till förbundets vittra tävlingar, han kritiserar som ordförande de andra medlemmarnas försök och är uppskattad av de andra både som skald och kritiker, han medverkar i förbundets organisatoriska arbete, vid frågan om nytt namn för sammanslutningen, varvid han fann Atterboms förslag Auroraförbundet »för mycket pretentiöst», vid lagrevisionen, vid anskaffandet av lyror som föreningsmärken etc.⁴ Han tjänstgör därvid stundom som broms på de andras, särskilt Atterboms iver. Typisk är hans opposition mot Atterboms förslag att utestänga all poesi i Valeriansk stil från förbundet. Elgströms argument däremot visar lika liten uppskattning som Atterbom av denna sorts poesi men hävdar friheten och obundenheten mot Atterboms censur-tendenser.⁵

Samma blandning av hänförelse och försiktighet, som utmärker Elgström exempelvis vid behandlingen av namnfrågan, kommer även till synes i frågan om en Auroraförbundets egen tidning. Här är det Elgström, som ger impulsen i brev från Stockholm till Palmblad den

¹ Atterbom, *a. a.*, s. 21.

² Magnusson, *a. a.*, s. 156.

³ *A. a.*, s. 154.

⁴ Se härom Böttigers framställning, *a. a.*, s. 310, 336 ff., 365, 321 f., 344, etc.

⁵ *A. a.*, s. 342; Magnusson, *a. a.*, s. 148, 152.

22 oktober 1809¹, sedan saken länge varit på tal mellan vännerna och man även diskuterat att liera sig med Hammarsköld, som vid denna tidpunkt likaledes umgicks med planer på en ny tidning, Lyceum. Elgströms brev andas mod och hänförelse: »Jag älskar det stora, det dristiga, och skulle ogärna se, att vårt svärmiska nit för skönhet och sanning ansågs såsom livat av en annan genius än vår egen . . . Om vi kunde fröjda oss, att en eftervärld till äventyrs skall nämna våra namn, böra vi naturligtvis förvara oss den äran och den förtjänst, att först hava insett det rätta och ej framgå såsom andras organer.» Men planerna på Lyceum äro långt framskridna och det gäller att handla snabbt: »Överläggen snart och besluten; ty det ges ej någon medelväg mellan en egen bana strax eller ett införlivande med Lyceum.» Som en kontrast mot denna entusiasm framstår det synnerligen blygsamma omdöme han faller över sig själv och sina dikter: »För min del har jag ej något beslutit, och min existens såsom litterär skulle nästan bli ett vardagsfenomen, och jag ville helst fördröja att framgå, endast buren av mina egna vingar. Blott med er ville jag synas, och kan hända är det egennyttan, som här till lockar mig: min lilla individ skulle nämligen beskinas av sidoglansen.» Och i den fortsatta diskussionen angående planläggningen av företaget söker han alltmer draga sig undan eller få debuten att ske under mindre uppseendeväckande former. Han opponerar sig mot kamraternas alltför högtflygande planer, mot en dyrbar utstyrelse, mot ett framträdande såsom ett vittert förbund och ej såsom »försökande ynglingar», mot utsättande av hela namnet i stället för endast initialer eller rent av hel anonymitet. Han är t. o. m. betänkt att i annat fall ej medverka med sina dikter.² Han har dock en viss anledning till sina betänkligheter. Han tycks därvid tänka lika mycket på vad ett bakslag skulle ha för verkan på själva den stora saken som på hans egen framtid. Att Elgström samtidigt var i färd med att visserligen anonymt utge sin sista broschyr »Om ett stort, ett patriotiskt tänkesätt» trots den förhandskritik den utsatts för³, tyder ju inte på brist på mod, som Axberger vill utläsa ur hans betänksamhet.⁴ Det är utslag av en poetisk självkritik och av samma motvilja, som han i Uppsala hyste mot att visa sig inför nationskamraterna sådan som han verkligen var, något som föga synes ha bekymrat Atterbom, vilken med Cervantes i Tiecks Zerbino konstaterar: »Die Irdischen haben uns niemals begriffen, weshalb verwunderst Du Dich also?»⁵

Det har ovan relaterats ett fall, varvid Elgströms tolerans och frisinne ställt sig i opposition mot Atterboms självhärskartendenser. Detta frisinne är i själva verket ett av de bestämmande dragen i hans väsen. Magnusson visar i en undersökning över Elgströms religiösa utveckling⁶, hur hans förkunnelse allt ifrån romanfragmentet från omkring år 1800 och in i det sista präglas av tron på förnuftets makt att förädla människan och kravet att det skall bestämma hennes tanke- och handlingsliv.

¹ Böttiger, *a. a.*, s. 505.

² *A. a.*, s. 512 ff.

³ *A. a.*, s. 519 f.

⁴ G. Axberger, *Den unge Atterbom*, Uppsala 1936, s. 74.

⁵ Böttiger, *a. a.*, s. 315 f.

⁶ Magnusson, *a. a.*, kap. 1.

Även de religiösa sanningarna måste kontrolleras av förnuftet: »För att vara god, måste människan upplysas; det är ej nog, att hon handlar efter en viss förskrift: hon måste även granska dess giltighet. Är det sagt, att hennes tro är gudomlig, för det den vunnit gammal hävd?» börjar han uppsatsen »Om religiös upplysning», troligen skriven 1807—1808.¹ Detsamma säges redan i den ungefär 6 år tidigare minnesteckningen över Lars Gustaf Tegnér², vilken skildras såsom idealtypen för den vidsynte tolerante humanisten och folkläraren, som Elgström i sin gärning ville efterlikna. Fullständigt klassiskt är det parti, som i ord, som osökt erinra om Svante harpolekarens och samtalen i samfundet Fritt ur hjärtat i Vapensmeden, skildrar Tegnér³ liv och lära.³ Redan här möta vi en humanism av äkta slag, vilken som Magnusson i annat sammanhang⁴ påpekar ställer Elgström på en värdig plats vid sidan av Benjamin Höijer, Es. Tegnér och Viktor Rydberg.

Förnuftskravet och upplysningsentusiasmen bortskymde dock ej andra drag i Elgströms väsen. Samtidigt som han hävdar förnuftets kontroll av de religiösa sanningarna, talar han i inträdestalet i Auroraförbundet om »Gud, förgäves jagad av forskningen och fåfängt famnad av förnuftet». Den tyska förnuftsidealismen och den av denna påverkade teologiska rationalismen gav Elgström en förnuftsenslig syn på de religiösa frågorna. Men själva gudsbegreppet förblev ett mysterium. Till neologiens abstrakta och odifferentierade syn därpå förföll han aldrig, och Schelling lärde honom senare, att det mänskliga förnuftets kapacitet sträckte sig även till Guds eget väsen. Schellinggenombrottet daterar Magnusson från årsskiftet 1808—1809⁵, och dennes världsåskådning återfinnes bl. a. i Elgströms politiska broschyrer. — Det rationalistiska draget hos Elgström är för övrigt sidoordnat en lika utpräglad svärmisk mystisk tendens, som lever kvar från förromantiken och finner näring i hans ockulta upplevelser, varav Atterbom relaterat ett par i minnesteckningen. En allt strängare moral- och pliktuppfattning gör sig även gällande under intryck från Kant.

Det är ganska intressant att jämföra Elgströms uppfattning i de religiösa frågorna med Atterboms vid samma tid. Den förres inträdestal i Auroraförbundet om »Den fordna kristendomen» var en apoteos till toleransens och den fria tankens principer. Det är Schillers tes om förnuftet som människans högsta kunskapsprincip, som även Elgström hävdar. Det är den etiska sidan av religionen, han liksom Kant (och även upplysningen) framhäver. Atterbom vädrade häri rationalism och neologi⁶ och synes själv ej haft någon böjelse häråt. För honom var religionen huvudsakligen av estetisk art, känsla och mystik, han återkallar i sitt minne sin barndomstro, identifierar med Werner religionen med den högsta form av poesi och tenderar med Novalis åt Kristusmystik och madonnakult. Den korta tid omkring 1806, som han hemföll åt den skolpojkslibertinism, som frodades vid Linköpings läroverk, ångrade han

¹ Elgström, *Samlade vitterhetsarbeten*, Uppsala 1860, s. 151 (cit. S. S.).

² S. S., s. 257 ff.

³ S. S., s. 265 ff.

⁴ Magnusson, *a. a.*, s. 60.

⁵ *A. a.*, s. 118.

⁶ Atterbom, *a. a.*, s. 88.

djupt och gör efter sin omvändelse hösten 1807 i sitt reviderade inträdeshälsning i Aurooraförbundet en skarp vidräkning ej blott med skolålderns kamratliv utan även med upplysningstidens lärare och andliga ledare, »vår tids halvmänniskor», vilka, när de unga smakade »de våldiga frukterna av kunskapens träd på gott och ont» och sökte »vishetens okända hembygd», »lärde oss att förakta det Heliga, att tvivla på dess existens, att hånskratta åt vår forna tro, vilken man uppsatte på fördomslistan».¹ Atterbom förmår ej att liksom Elgström förena en innerlig religiös tro med vetande och sanningssökande, efter skolålderns förvillelser ger han sig den romantiska mystiken i våld. Åldersskillnaden torde härvid ha gjort sig gällande. Nio år betyda mycket under en brytningstid sådan som det begynnande 1800-talet. Först under loppet av 1809 synes Atterbom och då bland annat genom inflytande från Elgström mildra sin förnuftsfiendlighet och på hösten kritiserar han Palmblad, som i »Idéer över konst» hade hävdad, att religionen och förståndet skulle vara »tvenne ursprungliga och evigt oförenbara motsatser».²

Uppsatsen »Om religiös upplysning» betonar icke blott med skärpa kravet på upplysning, den undersöker även det närvarande tillståndet och dess orsaker. Människan släpar sig blint efter de anvisningar på lyckaligheten, som man ger henne, släktet vet ej en gång, om det får tvivla, det vågar ej vara sällt, man har förbjudit det att vara upplyst. Och Elgström anklagar de styrande för den okunnighet bland folket, som de långt ifrån att söka motverka, i stället begagna för att hålla sig kvar vid makten. Han skjuter skulden ej så mycket på prästerna som på ett lands regering. Människan kan utan upprorsande förtryckas av regenten, som utan några farhågor utsuger det land han borde förlyckliga. »Eller är det i den mäktiges hand ett skydd mot fegheten, att människan är nöjd, när hon är bedårad? Är det för att värja sig mot upplysningen, som regeringslystna'n vill utestänga forskningen från gudaläran? Skall den allmänna förvillelsen vara ett värn mot föraktet och förblindelsen en borgen för underdånigheten? Längre i sina aningar av kommande missöden hämmade det ilska tyranniet den sanning, som skulle återge människan sin höghet och förnuftet sin domsrätt . . . Statskonsten bemäktigade sig kristendomen, och med den utbredde sig förödelsen.» (S. S. s. 153.)

Det är alltså ej mot kristendomen Elgström vänder sig, han var som ovan antytts djupt religiös och ämnade ju själv bli präst, utan mot det noggranna övervakandet av renlärigheten, som förbjöd alla meningskiljaktigheter och allt forskningsarbete på det religiösa området. Trots de allmänna uttryckssätten är adressen tydlig: det är mot Gustaf IV Adolfs frihetsfiendliga regemente han riktar sig. Dennes stränga censur förbjöd all offentlig diskussion i de religiösa frågorna och hämmade därigenom den nödvändiga förnyelse i den religiösa förkunnelsen, som Kantianismen och nyromantiken inneburo.

Redan genom sitt religiösa intresse leddes sålunda Elgström in på kritik av den rådande regimen. Tyvärr äga vi inga uttalanden av honom i rent politiska frågor före revolutionen den 13 mars 1809. Någon direkt kritik av den krigscensur, som icke släppte fram alla meddelanden om

¹ Axberger, *a. a.*, kap. 1: 3.

² Magnusson, *a. a.*, s. 163 f.; Axberger, *a. a.*, s. 59.

de svenska förlusterna i Finland, går väl knappast att utläsa ur det brev av den 19 september 1808 till madame Modig, där den omnämnes.¹ Ej heller har jag funnit några yttranden, varav hans inställning till de stora utrikespolitiska händelserna och Napoleon framgå. I början av 1809 flyttade emellertid Elgström definitivt till huvudstaden, och från detta år äga vi en ganska rik brevväxling mellan förbundsbröderna i behåll, vari ej blott föreningsangelägenheter dryftas, utan även stort utrymme ges åt diskussionen av de politiska händelserna. Det ryska kriget intager en mer undanskymd ställning i vännernas debatt, även om naturligtvis fäderneslandets olyckor och de tunga fredsvillkoren gjorde ett starkt intryck på dem och lågo bakom deras filosofiska orientering. Deras ställningstagande för eller emot revolutionen synes dock ej ha påverkats härav. Detta bestämdes i stället dels av inställningen till Napoleon, dels av deras olika frihetsbegrepp. På ett utomordentligt sätt karakterisera dessa brev de tre skribenternas olika läggning och temperament, de ge en god bakgrund till de idéer, som Elgström samtidigt framförde i sina broschyrer, och de visa faran av att fälla ett generellt omdöme om fosforisternas politiska inställning och framställa Elgströms uppfattning såsom representativ för hela uppsalakretsen eller förutsätta att en politisk opposition mot den gustavianska regimen måste följa av den litterära oppositionen mot den gustavianska smaken.²

Inför Napoleons segrar, som fullkomligt omskapade Europas karta, reagerade Atterbom, Palmblad och Elgström väsentligt olika. Palmblad söker bedöma läget med bevarat sinneslugn, hans brev andas bitter resignation under ett oundvikligt öde: »Dock stater sjunka, nya troner höja sig åter, men vi skåda det stilla och kallt, det förvånar oss ej en gång mer. Över allt se vi folkslag villigt sträcka händerna åt bojan och kyssa gisslarens händer och prisa den höge enväldsherren, som icke fann dem ovärdiga trældom — och honom blott, vårt tidevarvs kakodemon, vandra sin stilla gång, lugn och förbarmningslös som ödet.»³ I den av Böttiger icke anförda fortsättningen av brevet⁴ liksom i ett samtidigt brev till Atterbom⁵ visar han sig vara influerad av den meningsriktning inom landet, som genom fred och förbund med kejsar Napoleon hoppades återvinna Finland. Men det är blott den politiska klokheten, som synes bjuda honom att acceptera en sådan lösning: »Men dessa för vårt fädernesland så ärofulla utsikter glädja mig blott svagt. Medlet är dock förhatligt.»⁵ I själ och hjärta hatar han tydligen Napoleon, »den store Lantmätaren», lika hjärtligt nu, som då han sommaren 1808 med utpräglad sympati berättar om en person, som vid Bonapartes namn skar tänderna, »och är en av dem som skola dricka en bål vid hans död».⁶

Samma är förhållandet med Atterbom. Det är nog mera som tröst och av omtanke om moderns sinnesfrid än som uttryck för egna åsikter

¹ G 61 UUB.

² Jfr G. Heckscher, *Svensk konservatism före representationsreformen*, *Den historiska skolans genombrott i Sverige*, Uppsala 1939, s. 91.

³ Brev till Elgström den 5.8. 1809, tryckt i Böttiger, *a. a.*, s. 451 f.

⁴ G 61 UUB.

⁵ Warburgs avskriftssamling 34: 2, s. 192, KB. I brevet talas ej blott om ett återfående av Finland utan även om Seland och Norge, »vilket begärt redan att under svenskt beskydd få bli en egen stat».

⁶ Brev till Atterbom den 21.8. 1808, Warburgs avskriftssamling 34: 2, s. 22.

han i ett brev till henne hoppas, att Sverige skall undslippa att råka i Napoleons klor, »om vår nya Regering är artig mot honom» och tidningarna »alla ur en hals lovsjunga och förstora hans bedrifter». Att »nedsvälja sin sjudande harm» var honom mycket svårt, och brevet överflödar av invektiv mot den »Beelzebub», som regerar världen.¹ Han förmår inte heller som Palmblad bedöma världshändelserna »stilla och kallt», inför Napoleons segrar sviktar hans tro på försyn och rättvisa, på tillvarons mening. Hela den världsbild, som han byggt upp åt sig, hotar att störta samman. »Jag skrattade vid tidningen om Beelsebubs sista seger; men detta skratt var med hån riktat mot min barnsliga förtröstan på ett slags försyn, eller någon dylik av de plågade människornas skuggbilder, varmed de föregycklat sig, att de äro nog viktiga för att av någon mäktigt ande vårdas med faderligt öga.»²

Underrättelsen om marsrevolutionen blev för de i Uppsala boende Aurorabröderna en svår chock. Det var som om Sverige kapitulerat inför den väldige. Gustaf IV Adolf hade dock aldrig böjt sig för Napoleon. Hans och Atterboms uppfattning av kejsaren var i själva verket likartad, för båda var han vilddjuret ur Uppenbarelseboken. Att Atterbom liksom Gustaf Adolf fick detta hat grundlagt genom mordet på hertigen av Enghien och Napoleons utropande till kejsare 1804 gör likheten än mer slående.³ Konungens politik hade också Atterboms och Palmblads fulla sympati. Med beundran och respekt omtalar Palmblad julen 1808 en anekdot om hur konungen avvisat en förmodan, att han, om utsikterna bleve alltför förtvivlade skulle avsegla till England: »'Aldrig, aldrig', svarade konungen med ovilja. 'Jag vill segra eller begrava mig under ruinerna av mitt fädernesland.' Ett sådant svar är värdigt ett så fast mod.»⁴

Atterboms och Palmblads ställningstagande till revolutionen bestämdes sålunda till stor del av deras partitagande mot Napoleon. Den fallne konungen beklagas, den nya regeringen ses med skepsis och misstro. Deras synpunkter synas tydligt i den polemik i frågan, som de förde med Elgström. Dennes ståndpunkt var nämligen en annan än kamraternas. Palmblad skriver till Elgström i mitten av april: »Atterbom har starkt polemiserat mot din kättartro i politiken. Vad oss angår, låtom oss med sådana saker upphöra, som vi överenskommit, till nästkommande mars. Säll den, vars tro då icke kommer på fall; sällare ändock fäderneslandet, om du får rätt.»⁵

Elgström bodde nu i Stockholm och tog säkerligen intryck av de revolutionära strömningarna därstädes. Men hans ståndpunkt går helt i linje med vad vi förut konstaterat beträffande hans åsikter; det är hans fordran på frihet och oberoende för individen, som kommer honom att avgjort taga parti för revolutionsmännen. I ett brev till Atterbom är hela hans åskådning i dessa stycken koncentrerad, hans frihetspatos,

¹ Brev den 19.5. 1809, publ. i *Sv. D.*, 1925, 15.3.

² Brev till Palmblad den 10.8. 1809, tryckt i *Böttiger, a. a.*, s. 452 ff. Jfr Axberger, *a. a.*, s. 63.

³ Enligt uppgift hos *Böttiger, a. a.*, s. 235. — Senare mildrades Atterboms hårda omdöme om Napoleon. Se E. Wallén, *Studier över romantisk mytologi i svensk litteratur*, Malmö 1923, s. 163.

⁴ Brev till Atterbom den 24.12. 1808, Warburgs avskriftssamling 34: 2, s. 168.

⁵ Tryckt *Böttiger, a. a.*, s. 436.

hans inställning till Napoleon, till Gustaf IV Adolf och till revolutionsmännen:¹ »Jag kan väl ej neka, att ju konungens karaktär förtjänar att vördas; men finns det något folk, som hunnit till den självutveckling, att det kan uppföra sig för det helas väl, och hellre dö än besegras och fördärvas? Ni tror, att Vasa är upphöjd över sitt tidevarv. Han är den ende, som vågat upphöja sin röst mot förtrycket; men vår stat är ej Platons, den högste styrande förvaltar ej religionens hemligheter och försmälter dem med vishetens och naturens. Jag är viss, att den uppsväljande makt, som ordnat Europas öden, tjänar det helas ändamål, och att ur askan av dess störtade nationer skall framträda en mer ren, en mer förädlad mänsklighet. Själva skola vi till äventyrs uppleva denna nya födelse och värdera det förutseende snille, som från ett försvagat släktes allmänna likbegängelse bärgar några medborgare för ett lyckligare universum. Människan blir endast stor såsom fri, och välsignelse över deras mull, som utspritt glädjens Aurora över den bygd, där Sturarna gjort slaveriet förbannat!»

Elgströms ställning till Napoleon är som synes en helt annan än de andras. Man finner väl ingen direkt Napoleonbeundran hos honom, men därigenom, att Gustaf IV Adolfs envisa strid mot kejsaren var en av orsakerna till hans avsättning och frihetens införande i Sverige, framstår Napoleon för Elgström som ett Guds visserligen hårda och hänsynslösa medel för förverkligande av sin plan, som är mänsklighetens frigörelse. Elgström finner i motsats mot de båda andra en mening i tidens kaos, Napoleon blir på sätt och vis hans bundsförvant. Tydligt framgår också, vad han ansåg vara revolutionens förnämsta resultat: tankefriheten. Vid detta skulle han hålla fast, även sedan revolutionen och den nya regeringen visat sina mindre goda sidor. I oktober, alltså ett halvt år efter revolutionen, gör han i brev till Atterbom ett slags bokslut över sina tankar och förhoppningar under den föregående tiden: »Du frågar mig, om mina politiska förhoppningar äro uppfyllda? Härpå kan jag ej än svara dig; men vad som likväl blidkar mig med nuvarande styrelsen är det, att den åter tillerkänt människan sin ursprungliga rätt att tänka, och att man ej mer fiskaleras för ett infall och ett förtroende.»² Dessa ord tyda onekligen på en viss desillusion, som även skulle komma till uttryck i hans några månader senare utgivna broschyr »Om ett stort, ett patriotiskt tänkesätt». Någon större förståelse för Gustaf IV Adolfs politik ha de mindre goda erfarenheterna emellertid ej givit honom: »Jag kan ej förlåta, att han varit upplysningens fiende, ehuru jag måste bekänna, att han i sitt hat mot Napoleon upphöjt sig till en tragisk person, och att han således förrätt någon storhet. Men vad värde har en ordningslös kraft? Den måste länkas av en intelligens, och Gustaf Adolf framgick endast som en härjande naturförmåga. Jag skulle beundrat honom, om han vakat för nationens kultur och stupat i kampen mot det allmänna förtrycket; men han var ljusets fiende, och hans hågkomst skall än i tidernas längd nämnas med fördömelse.» Medan Atterbom och Palmblad hylla Gustaf IV Adolfs »stränga och något spansktböjda lynne» och likna honom vid »Philip d. 2, som i alla fall var en sublim man och

¹ Troligen april 1809, G 8 g, UUB, tryckt i Böttiger, *a. a.*, s. 436 f.

² Brev den 9.10. 1809, tryckt i Böttiger, *a. a.*, s. 460.

den siste av Spaniens Store»¹, svänger Elgström gisslet över den fallne konungen med en markis Posas flammande frihetspatos.

Revolutionen betydde för Elgström frihetsprincipens seger över andligt och materiellt förtryck. Inseglet härpå var den tryckfrihet, som i princip fastslogs i regeringsformens 86 § och följande år blev antagen som särskild grundlag. Redan före riksdagens öppnande hade regeringen tillsatt den kommitté, som skulle utarbeta förslag till den nya tryckfrihetsförordningen, och samtidigt meddelades åtskilliga betydande lindringar i det dittills rådande trycktvånget. Det skedde närmast för att underlätta regeringens strävanden att vägleda allmänhetens tänkesätt i önskad riktning, men även andra vägledare framträdde, och ett stort antal mestadels anonyma småskrifter i politiska, sociala och ekonomiska ämnen såg hastigt dagen — till i slutet av juni räknade man över sextio.

Underrättelsen om tryckfriheten mottogs olika av de unga medlemmarna i den nya författarskolan. Hammarsköld meddelar omedelbart Livijn nyheten och uppmanar honom att påskynda icke blott Lifberg utan även »den försvenskade mästerkatten», och i sitt svar utbrister Livijn: »Härliga auspicer! Tryckfrihet!», och lovar, att Mästerkatten skall »genast draga sina stövlar på sig».² Elgströms inställning framgår av inledningsorden till det »Prospectus» till en sedan aldrig utkommen skrift, som Magnusson avtryckt i sin avhandling.³ Hans stora förhoppningar och lågande entusiasm framkomma även indirekt i ett brev från Palmblad till honom av den 22 april 1809, och vari den förres betänksamhet och resignation karakteristiskt bryta av mot den senares glöddande tro:⁴ »Vi få då åter tryckfrihet! Ja, måhända skall den sol, som nu nedgår i Germanien, och i vars dröjande strålar ännu så mången helig lund glänser i förhärliigad glans, hälsa Beltens kämpande stränder. Men denna sol, skall hon även lysa lycksaligare släkter återförda till fädernas storhet, till renare mänsklighet? Jag avundas din tro. Ditt fulla hjärta hänför dig — och din själ, trött att längre hylla inom sig idealet, vill nu med maktspråk gjuta det i motspänstiga former. Nej storhet, höghet, mänsklighet äro ej mer för denna tid, för detta släkte. Vill du, att heden, som så länge bar ljung och ormbunkar, nu, av en häftig värskur beströmmad, i hast skall uppskjuta cedrar och herrliga palmer . . .?» Av denna våldets tidsålder väntar han intet, men trånande sträcker han armarna mot »de sällare åldrar, som i Hoppets rosenskimmer tyckas simma i evighetens hav; mäktigt stormar oss hågen att fly — skönt vinkar den saliga ön; — men ack! ännu brusar havet, en stormil fattar oss, kanske i mitten av vår färd, och omstörtar vår julle i de strandlösa böljorna . . .» Det är längtan bort och omöjligheten att slita sig loss, han här målar — Lycksalighetens ö in nuce.

Än mer pessimistiskt yttrar sig Atterbom till Elgström om tryckfrihetens följder:⁵ »Vi lära således åtminstone få se Leopold i nästa delen av sina skrifter avhandla Fanatismen högst rörande i Oder och Tal,

¹ Odat. brevfragment i G 61, tryckt i Magnusson, *a. a.*, s. 63.

² Brev av den 24.4. och 4.5. 1809, tryckt i Hjärne, *a. a.*, s. 304, 307.

³ Magnusson, *a. a.*, bil. 1, s. 267 f.

⁴ Tryckt Böttiger, *a. a.*, s. 439.

⁵ Brev av den 2.5. 1809, G 8 a, UUB.

utan noter, samt ock — vilken höjd av upplysning, glädjande för varje rätt sint Svensk medborgar! — hovpredikanter, som ej spotta annat än sockervatten, utgiva postillor, där ej en gång Gud eller Jesus nämnas, utan kanske någon gång vårt väsendes upphov m. m.» Dessa satiriska, överlägsna ord om tryckfrihetens välsignelser torde dock knappast ha uttryckt Atterboms verkliga mening, det förefaller snarare, som han därmed vill dämpa Elgströms iver. I alla händelser uttrycker han sig betydligt mer positivt i brevet till modern några veckor senare: »Det enda, som gläder mig, är, att man lovar oss tryckfrihet: måtte den blott ej, varföre jag högeligen fruktar, missbrukas till Religionens och Seders förakt.» Tryckfriheten öppnade ju möjligheter för utbredande av de nya idéerna på ett helt annat sätt än tidigare och är förutsättningen för nyromantikernas kamp mot förlegade ideal.

Det myller av broschyrer av blandat innehåll, som under våren 1809 såg dagen, har knappast något större litterärt värde. »I vår vittra värld är nu ganska tyst och stilla», berättar Hammarsköld, »ty lusten att skapa nya konstitutioner och ge råd åt Riksdagsmän har så gripit omkring sig, att de nio systrarna rent av blivit ad interim körda på porten. Likväl vill jag hoppas.» Längre fram i brevet fortsätter han: »Dock må du ej tro, att den stränga statistiska Minerva alldeles förjagat Mnemosynes döttrar. Nej, långt därifrån. En nyligen utkommen bok 'Har ett folk rätt att döma sin regent', bevisar tydligen, att dessa annars nog heterogena gudomligheter kunna trivas ihop. Den boken, vet du, är en kostelig ting, en verklig Medulla oratoriae, ett sant florilegium eloquentiae seu synopsis stili elegantioris. Jag skall därför icke försumma att för din räkning avlägga ett exemplar.»¹ Den omtalade boken utkom anonymt men hade Per Elgström till författare.²

I sin skrift upptager Elgström som redan titeln anger till undersökning frågan om revolutionens berättigande och besvarar den med ett kraftigt ja. Detta resultat är inte på något sätt uppseendeväckande. Frågan om Gustaf Adolfs abdikation var för länge sedan avgjord, och vad som nu upptog sinnena var den nya författningens utarbetande och tronföljdens ordnande. Revolutionens motståndare voro i maj ännu en svag, obestämd och splittrad skara, som först senare skulle organiseras i det gustavianska partiet under ledning av de skånska grevarna Jakob de la Gardie och Erik Ruuth.³ Revolutionens juridiska och moraliska berättigande hade redan tidigare behandlats, bl. a. i broschyrform.⁴ Elgström slog sålunda in öppna dörrar, om det med skriften varit hans avsikt att inför allmänheten försvara revolutionen. En dylik avsikt torde även ha motverkats av broschyrens stil. Hammarskölds omdöme synes ganska befogat. Framställningen är halvt litterär och halvt vetenskaplig, halvt juridisk och halvt filosofisk. Elgström har ingen förmåga att enkelt och lättfattligt klarlägga och utreda, han blir gärna långrandig, disponerar

¹ Brev till Livijn den 1.6. 1809, tryckt i Hjärne, *a. a.*, s. 319.

² I fortsättningen citerad efter: Elgström, *S. S.*, s. 211 ff.

³ Se bl. a. A. Brusewitz, *Studier över 1809 års författningskris*, Uppsala 1917, s. 87.

⁴ Exempelvis [G. v. Schantz,] *När äro statsvälvningar nödvändiga och när blifva de gagnande?*, annonserad den 29 april, och [M. Hambré] *Hvad har svenska folket at hoppas av den nu skeddä styrelseändring?* . . . , utkommen före den 17 maj, då förf:s andra broschyr, *Nu eller aldrig*, annonserades.

illa, gör ovidkommande inskott och vistas alltför mycket i de högre filosofiska rymderna. Trots sin demokratiska läggning förstår ej Elgström att tala till folket. Dock skall ej förnekas, att utomordentligt välskrivna och medryckande partier finnas, särskilt där författarens patos bryter igenom den utredande stilen, där han så att säga skriver med hjärtat och ej med hjärnan. Man läse exempelvis stycket om den fria människan, om statens uppgift som en snillenas plantskola och brännmärkandet av Gustaf Adolfs kränkande av mänsklighetens heligaste rättighet, dess tankefrihet. (*S. S.*, s. 221.)

Varken genom själva frågeställningen eller genom sin form är skriften sålunda ägnad att väcka uppmärksamhet. Ej heller är den statsrättsliga motivering för medborgarnas upprorsrätt, som Elgström här framför, på något sätt originell, även om den tillämpas med en märklig radikal hänsynslöshet, som inte väjer för de starkaste ord. Broschyren kan uppdelas i tre partier. I inledningen möta i pregnant form de tre slagord, förnuft, upplysning och frihet, som vi tidigare träffat på som de bärande i Elgströms åskådning, och vilka äro det genomgående temat även i denna skrift. Därefter följer själva svaret på den i titeln framställda frågan, en statsrättslig undersökning av medborgarnas upprorsrätt, och till slut kommer tillämpningen av de vunna resultaten på den föreliggande situationen.

I den statsrättsliga delen visar sig Elgström som anhängare till naturrättens idéer, vilka såsom de senaste forskningarna visat ha spelat en stor roll i den politiska diskussionen år 1809. Det vore klart, förklarar Elgström, att den, som ville det helas väl, överlämnade åt statsförvaltningen att inskränka hans handlingsfrihet, i den mån den skadade andras fördelar, med beräkning att samtidigt beskyddas i sina egna. Statens tvångsrätt hade sålunda sin grund i ett ömsesidigt fördrag, vars helgd varje medborgare med tyst edgång besvurit. Då en nation uppdrog åt någon att styra sig, kunde den dock ej föryttra några ursprungliga rättigheter, utan dessa måste förutsättas bibehållna. Därav följde, att om en monark utsträckte sina anspråk utom gränsen av de *paeta*, dem han antagit, hade han förbrutit sig mot folkets majestät, och den undersåttliga plikten försvunne. En despots person vore således ej helig, och om han störtades från sin höjd, kunde ingen anklagelse uppstå mot befriaren. Om ett folk, förtrytsamt att längre förtryckas, samlade sig för att giva sig en ny konstitution, varefter den ville styras, eller upphäva det envælde, som fostrat dess elände, vore det ej upproriskt. Om det ej leddes av någon regering, vore visserligen det närgränsande folket uppmanat att bekriga det, men förenat genom sina representanter, vore det själv överhet, och någon högre funnes ej på jorden. En hel nation, om den också besegrades av våldet och om det vore möjligt även vore orättvis, kunde aldrig som rebellisk anses, ty all makt utginge från den, och blott gudomligheten vore dess domare.¹

Det är som synes naturrättens teser om samhällsfördraget, folksuveräniteten och de mänskliga oförytterliga rättigheterna, som här av Elgström framföras. Av det sagda drager han i fortsättningen konklusionerna. Han hyllar maktfördelningsläran, då han anför, att en exekutiv och legis-

¹ *S. S.*, s. 218 f., 225 f.

lativ makt aldrig kunna i en enda person förenas (*S. S.*, s. 220), eller då han hävdar, att det tillhör medborgaren att själv utsätta beloppet av utskylden, och att monarken varken kan godtyckligt pålägga skatter eller utan redovisning använda de allmänna utgifterna, ej heller stycka landet (*S. S.*, s. 223). Staten har genom innehållande av ämbetsmännens löner och genom försämringen av myntet visat sig ej kunna fullgöra ingångna förbindelser (*S. S.*, s. 223 f.). Den förda utrikespolitiken mot Frankrike har varit orimlig, ett folk kan ej inblanda sig i metoden av ett annats styrelse. Däremot har det land, vars styrelseform ej erkännes, full rätt att börja anfall mot det, som vägrar erkännandet (*S. S.*, s. 225). Elgström kommer sålunda till den egendomliga slutsatsen, att Frankrikes krig mot Sverige, och väl även Rysslands och Danmarks såsom bundsförvanter till det förstnämnda, var berättigat.

Det är emellertid inte bara över Gustaf IV Adolf och de sista årens erfarenheter Elgström svänger gisslet. I lika hög grad vänder han sig mot Gustaf III och det gustavianska envælde, som infördes med förenings- och säkerhetsakten 1789. Det är Gustaf III det gäller, när han kritiserar slöseriet med statens medel, som användes till tornérspel och lustbarheter. Och han hånar de förtryckta slavarnas förgudning av tyrannen, då de i konsten förhärligade honom och reste monument, som endast påminde om hans förtryck: »Obeliskens, som trotsar förstörelsen för att för kommande åldrar tyda furstens obekymmersamhet om sitt folks väl, var således endast en bestraffning, som han förberett sig själv. Han vill överleva sin förgänglighet: välan han skall ännu andas i sina efterträdares exempel av grymhet och förödelse. Hans hågkomst skall vid jämförelsen mellan en konung, som älskar sitt fosterland i det gagn han gör det, och en som hatar det i det goda han förgäter, åter upplivas, men blott för att — förbannas. Eftervärlden skall hämna sig nog tillräckligt, då den låter den kvarstående pyramiden erinra frihetens vänner, att han förtryckte deras fäder» (*S. S.*, s. 224 f.). Det är som hörde man i dessa ord tala den mest förbittrade representant för oppositionspartiet under Gustaf III, en Anjalaman, som ingenting lärt och ingenting glömt. Och Elgström drager sig ej heller för att hylla de gamla motståndarna till säkerhetsakten, dessa »ädla män, som mot behärsarkarn framräckte en stålklädd panna» (*S. S.*, s. 220).

Det är dock, när han kommer in på människans naturliga rättigheter, som Elgström höjer sig till verkligt patos. Dessa hade tidigast formulerats i England av Locke, men det var framför allt, när de upptogs av den franska revolutionens konstituerande nationalförsamling i dennas 1789 beslutade förklaring av de mänskliga och medborgerliga rättigheterna, och när de intogs i de franska konstitutionerna av 1791, 1793 och 1795, som de fingo en världshistorisk betydelse. De bestämdes i de sistnämnda vara: frihet, personlig säkerhet, äganderätt och rätt till motvärn. Friheten var ett av de slagord, varmed de franska revolutionsmännen gingo till storms mot det gamla samhället. Ett annat var jämlikhet, ett tredje broderskap. Det är av stort intresse att se Elgströms inställning till dessa paroller. Han visar sig därvid i stort sett vara en trogen son av det slutande 1700-talet och får ett rent revolutionärt patos i sin förkunnelse av dem. Människan, hävdar han, uppfostras för att bli fri, för att med val och avsikt kunna anordna sina gärningar. Samhället kan

ej föreskriva henne vissa tänkesätt, som hon i sin vandel skall bekänna. Allt, vad snillet i tidernas längd tänkt och funnit, är ett gemensamt arv för vårt släkte, och evigt brännmärkt vare den monark, som förbjuder oss att begagna det. Det är en uppenbar kränkning av allt, vad människan har mest heligt, av tankens gudom. Om någon offentliggör sina undersökningar, även i religiösa frågor, och han i dessa har en annan övertygelse än den offentliga, kan han dock ej av staten såsom förbrytare dömas. Om en regent förbryter sig mot dessa fundamentala rättigheter, är han brottslig mot människans majestät, som är högre än allt konungsligt, det eviga förnuftet (*S. S.*, s. 221 f.). Och Elgström hyllar de män, som trots den styrandes förtryck vågat tänka fritt, och han förhärligar tyrannmördaren: »Jag ville känna den gudalika varelse, vars huvud först stupade för bilan, för det han sade åt regenten: 'Var rättvis.' Född i en republik ville jag föreslå dens apoteos, som riktade pilen mot förtryckarn, och, vriden med blomster, nedlägga den på fäderneslandets altare» (*S. S.*, s. 228 f.). Vi ha ju redan tidigare konstaterat frihetsbegreppets betydelse i Elgströms åskådning. Att det i »Hvad rätt . . .» är drivet till sin spets, torde sammanhånga med att friheten är grunden och förutsättningen för den förnuftets och upplysningens utveckling, som han nu med förnyad styrka och med ny innebörd framför, vilket längre fram skall belysas.

Kravet på jämlikhet kommer väl ej fram i den föreliggande broschyren, men i en några månader senare publicerad, för övrigt tämligen obetydlig skrift, »Anmärkningar över herr Göran Johanssons filosofiska (så kallade) och ekonomiska (varande) reflexioner», har han uttalat sig därom med all önskvärd tydlighet. Det är Göran Johanssons försvar för adelskapet, som kommer hans känslor att svalla över. Då Elgström själv var av oäkta börd, ägde denna fråga för honom en levande realitet, som förläner hans ord en särskild skärpa: »Förökes någons heder, om han i rätt linea kan uppvisa några anor . . ., och kan ett dammigt och kanske för många obegripligt pergamentsbrev . . . tilldela någon mindre samfundsförbindelser än odalbonden . . . Det är billigt, att några företräden tillerkännas en man, som gagnat, som upplyst; men omöjligt kunna de ärvas av hans ättlingar . . . Man besinne, att först i ett samhälle kan friheten bli verklighet, och är dens olika utmätt, är ock samfundets förnämsta syfte förfelat. Människan bör där fullkomna sig, och således ingen enda vara fördömd att blott vegetera . . . Jämlikhet är således vårt släktes karaktär. Naturen är vår gemensamma fostermor, och ej vid födelsen märkte hon någon enda med en stämpel av högre värde: hon danade en själ för att där återspegla sig och ej för att betvingas av en förbrödrad.»¹

Redan i dessa båda fall se vi, hur idéarvet från den franska revolutionen hos Elgström förmåler sig med hans från Platon och den tyska filosofien hämtade filosofiska system. Detta är i ännu högre grad fallet med broderskapstanken, som i *Hvad rätt* . . . får en helt annan utformning än vad de franska lärofäderna tänkt sig. Härtill återkomma vi vid behandlingen av skriftens filosofiska innehåll och återvända i stället till det statsrättsliga.

Den fråga, som då återstår till besvarande, är, hur Elgströms stats-

¹ Sthlm 1809, s. 8. Broschyren ej omtryckt i *S. S.*

rättsliga åsikter förhålla sig till dem, som år 1809 i övrigt framfördes, särskilt hans ställning till de s. k. 1809 års män, de som gjorde revolutionen och utformade den nya konstitutionen. För att besvara denna fråga måste man äga en entydig uppfattning om de idéer, som omfattades av dessa senare, och som 1809 års regeringsform ger uttryck åt. Detta är emellertid ingalunda fallet. Regeringsformens författare och anda tillhöra statskunskapens ivrigast omdebatterade problem, olika forskare ha gett uttryck åt helt motsatta åsikter, och det slutgiltiga ordet torde ännu ej vara sagt. Den traditionella uppfattningen var, att regeringsformen vilade på rent inhemska förutsättningar. Enligt Pontus Fahlbeck är 1809 års regeringsform »Sveriges historia, omsatt i lagparagrafer», och orden om samvetsfrihet i RF § 16 »det enda lån från utländska förebilder, som vår regeringsform känner».¹ Denna uppfattning har sedan av Brusewitz blivit kritiserad, i det han hävdar, att Montesquieus maktfördelningslära spelat den allra största roll för utformandet av balansen mellan de lagstiftande, verkställande och dömande makterna. Även om lagstiftarna söka motivera sitt konstitutionella program som vilande på svenska erfarenheter, se de enligt Brusewitz med färgade glasögon: »Sveriges historia framstår för dem som en enda lång illustration till det slags konstitutionella missgrepp, som Montesquieu varnat för, och de erfarenheter, som därav kunde inhöstas, voro på ett slående sätt ägnade att bestyrka, att det enda verksamma botemedlet för framtiden låg i en så strikt tillämpning som möjligt av läromästarens jämviktsprinciper.»² G. Rexius framkastar i en studie om andan i 1809 års grundlagstiftning, om det icke var just maktsöndringsteorierna, som förorsakade den passiva roll, de första regeringarna efter 1809 och 1810 antogo gentemot den lagstiftande makten, riksdagen.³ Montesquieus inflytande ifrågasattes emellertid av E. Fahlbeck i dennes recension av Brusewitz⁴, och senast har Fr. Lagerroth upptagit den i regeringsformen tillämpade maktfördelningen till förnyad behandling och funnit, att denna lösts oberoende av Montesquieu. Den som »envisas att söka utländska förebilder för vad som tillfyllest låter förklara sig av den inhemska erfarenheten», hänvisar han dock även till de Lolmes arbete om »Englands constitution», som just 1809 översattes till svenska.⁵ I några andra uppsatser påvisar han, hur icke blott maktfördelningsläran utan naturrättens teorier över huvud dominerat den statsrättsliga diskussionen och återfinnes utom i talrika broschyrer även i riksdagsprotokoll och officiösa skriftväxlingar, ja i själva lagstiftningen. Det styrande konstitutionella partiet erkände oförbehållsamt, att revolutionen var ett rättsbrott och sökte sig hän till naturrätten i de motiveringar, det avgav för sin lösning av tronföljds- och författningsproblemen. Genom att gå med på parollen konstitution först, kung sedan avsade sig hertig Karl all beslutanderätt i konstitutionsfrågan, och folkets representanter blevo ensamma innehavare av den högsta makten. Detta hävdande av folksuveräniteten har även influtit

¹ Fahlbeck, *Regeringsformen i historisk belysning*, Sthlm 1910, s. 29, 69.

² Brusewitz, *a. a.*, s. 61.

³ *Några ord om andan i 1809 års grundlagstiftning*, *Statsvet. tidskr.* 1910, s. 74. Rexius framhåller Sièyes betydelse för grundlagsstiftarna.

⁴ *1809—10 års grundlagsstiftning i ny belysning*, *Statsvet. tidskr.* 1917, s. 349.

⁵ Lagerroth, *Beskattningsmakten i 1809 års RF*, *Statsvet. tidskr.* 1938, s. 16, 18.

i ingressen till regeringsformen, där det talas om att ständerna, »vi svenska folkets fullmäktige, inträtt i rättigheten att själva genom upprättande av en förändrad statsförfattning för framtiden förbättra fäderneslandets belägenhet».¹

Mer och mer har sålunda forskningen börjat tillägga de statsrättsliga teorier ett avgörande inflytande på grundlagsarbetet, vilka sammanfattas under naturrättens namn. Men detta är ju endast, vad vi i det föregående ha funnit vara Elgströms statsrättsliga åsikt, och hans anslutning till 1809 års män är därigenom fullt klarlagd. En antydan om direkt bekantskap och umgänge med dem lämnar måhända Elgströms anställning, troligen från 1804, i Wiborgska boklådan i Storkyrkobrinken, vilken tidigare innehafvs av G. A. Silverstolpe. Att hans broschyr rent av skulle utgivits på deras uppdrag, torde dock vara en förhastad slutsats; hans alster vittnar mest om skrivklåda, anser Höjer.² Däremot vill denne enrullera en annan broschyrskrivare bland revolutionsmännens redskap, nämligen D. Ekendahl.³ I sin broschyr »Försök om medlen att i Sverige förena laglig frihet med monarkisk regering», annonserad redan dagen efter riksdagens öppnande, framlägger han i stora drag det konstitutionsprogram, som sedan följdes, även om vissa av hans idéer ej realiserades. Men Ekendahl var god vän till auroristerna och smålänning liksom Elgström. Denne omnämner med gillande hans skrift i ett brev till Atterbom den 9 maj: »Ekendahls pjäs är i dag utkommen, och jag tror den skall tillvinna sig uppmärksamhet. Stilen har han något litet vanvårdat, men hans ansikten äro förträffliga.»⁴ Elgström, som icke själv kom med någon programförklaring angående Sveriges framtida styrelse utom vad man kan utläsa i hans utdömande av det föregående statsskicket, visar med dessa ord, att han även biträdde den praktiska tillämpningen, som grundlagsstiftarna nu sökte förverkliga.

Denna likhet i åsikter är icke svårförklarlig. Elgström var väl något yngre än de ledande konstitutionsmännen, en Silverstolpe, en Mörner, en Järta. Han var född 1781 och kom till Uppsala 1799.⁵ Då hade väl de stormar, som den franska revolutionen framkallade i studentvärlden,

¹ Lagerroth, *Revolution eller rättskontinuitet, Scandia* 1936. Om 1809 se särskilt s. 41 ff. I *Hans Järta och Sveriges grundlagar, Sv. tidskr.* 1938, ger Lagerroth ett nytt bidrag till frågan om Hans Järtas medverkan i grundlagsstiftningen. Även åsikterna härom ha undergått många förskjutningar. Medan Järta enligt den hävdvunna uppfattningen var grundlagens egentlige författare och fader, reducerades hans roll av N. Höjer i *Hans Järta och Sveriges grundlagar, HT* 1910, till att vara enbart konstitutionsutskottets sekreterare, som endast formulerade utskottets intentioner. Polemik härom mellan Höjer och S. J. Boëthius i *Statsvet. tidskr.* 1911—12. Brusewitz, *a. a.*, s. 10 ff. söker väl att delvis rehabilitera honom, men blir även i detta fall utsatt för en mild kritik av E. Fahlbeck, *a. a.*, s. 347 f. Lagerroth kommer med det djärva påståendet, att Järta i stället för att ha varit grundlagens fader fastmer varit motståndare till de teorier, den sökte förverkliga, och även utövade en dold kritik mot dessa i de memorial, han som konstitutionsutskottets sekreterare författade. Lagerroth hävdar i stället, att Järta redan 1809 frångått det naturrättsliga mekaniska betraktelsesättet och i stället hyllade den historiska skolans organiska utvecklingslära.

² Höjer, *a. a.*, s. 85.

³ Detta betvivlas av Boëthius i hans rec. av Höjer, *Till frågan om tillkomsten av 1809 års regeringsform, Statsvet. tidskr.* 1911, s. 81 ff., samt *Ytterligare till frågan om tillkomsten av 1809 års regeringsform, Statsvet. tidskr.* 1912, s. 72.

⁴ G 8 g. Om Ekendahls ställning till Auroraförbundets medlemmar se G. Frunck, *Brev rörande Nya skolans historia, Uppsala* 1886—92, s. 101.

⁵ *Samlaren* 1911, s. 17 f.

blivit stillade genom maktspråk från tronen, men i den kring docenten B. Höijer och magister G. A. Silverstolpe samlade Juntan fortlevde ännu frihetsidéerna. De hade förstärkts och fördjupats med den inträngande Kantianismen, som efter våldsamma akademiska och offentliga meningsskiftet hemburit segern omkring år 1800. Dess förnämsta förespråkare voro professor D. Boëthius och Höijer. Särskilt kan den sistnämndes betydelse för 1809 års idéer icke överskattas. Han var lärare och kamrat till den frisinna generation akademiker, som växte upp under decennierna omkring 1800, och vilken tog ledningen av landets öden 1809. Av de fem adelsmän, som på riksdagen i Norrköping år 1800 avsåde sig adelsskapet, hade fyra, däribland Järta, tillhört Juntan.¹ Men Höijer var tillika Elgströms lärare.

Höijers statsrättsliga ståndpunkt har av G. Rexius, B. Liljekrantz och L. Frykholm blivit föremål för undersökning, bland annat på grundval av några recensioner av honom i Silverstolpes Litteraturtidning 1795—1797.² Han framstår däri som anhängare av de av Kant och Fichte vidare utvecklade naturrättsliga idéerna fast med självständig utformning. Längre fram närmade han sig den organiska historieuppfattningen. Boëthius gör i sitt år 1799 utgivna »Försök till en lärobok i naturrätten» i stort sett en sammanfattning av Kant och Fichte. Till skillnad mot den sistnämnde ser han i staten icke blott en tvångsanstalt utan tillskriver den uppgiften att verka också positivt för medborgarens högre andliga bildning.³ I vad mån Elgström erhållit sina åsikter genom Boëthius och Höijers förmedling eller direkt från de tyska filosoferna är svårt att avgöra. I sitt bibliotek ägde han bland annat Boëthius omnämnda arbete samt Fichtes »Grundlage des Naturrechts» (1796).⁴ Efter en flyktig bläddring i detta senare verk förefaller det dock, som Elgström hämtat åtskilligt direkt därifrån, vilket inte hindrar, att Höijer i flera fall ger uttryck för samma mening.⁵ Liksom Fichte hävdar Elgström jagmedvetandets betydelse och nödvändigheten att ha likar omkring sig för att upptäcka sig själv (Elgström s. 114, Fichte s. 43). Han överensstämmer med denne i frågan om orsaken till samhällsfördragets, tvångsrättens, ingående och om moralens betydelse för dess vidmakthållande (Elgström s. 218, Fichte s. 152). Hos Fichte återfinnes även satsen om krigets berättigande, om en stat ej erkänner den andras styrelseform, och att en individ kan tvinga en annan, som ej ingått i en stat att med sig förenas (Elgström s. 225, Fichte s. 373, 381). Här föreligger t. o. m. verbalöverensstämmelse mellan dem, vilket också är fallet på en del andra ställen. Så har exempelvis Elgström hämtat sina utmanande ord om folkets upprorsrätt (s. 225) från Fichtes likalydande sats (s. 186). En noggrann genomgång skulle säkerligen finna fler likheter. Däremot har Elgström följt Kant i fråga om olämpligheten av att förena den exe-

¹ H. Schück, *Illustrerad svensk litteraturhistoria*, 3 uppl., 5, s. 504 ff.

² G. Rexius, *Benjamin Höijers politiska åskådning*, *Statsvet. tidskr.* 1910; B. Liljekrantz, *Benjamin Höijer, en studie över hans utveckling*, Lund 1912, s. 20, 95 ff. L. Frykholm, *Benjamin Höijers och romantikens politiska tänkande*, *Statsvet. tidskr.* 1936. Recensionerna omtryckta i B. Höijers *Samlade Skrifter* 4, Sthlm 1827, s. 131—207.

³ Liljekrantz, *Daniel Boëthius* i SBL.

⁴ I fortsättningen citerad efter Fichtes *Werke*, 2, Lpz. 1908, s. 1—390 (Fichte).

⁵ Se exempelvis Höijer *S. S.*, 1, s. 250 ff.: om människan som social varelse; 4, s. 176: om medborgarens upprorsrätt; 4, s. 188: om utrikespolitiken.

kutiva och den legislativa makten på en hand, medan Fichte polemiserar mot denna sats (Elgström s. 220, Fichte s. 18). Fichte hyser här den uppfattningen, att folket icke äger kompetens att döma. I stället vill han inrätta ett folkvalt eforat, som övervakar, att den styrande icke missbrukar sin makt. Denna institution återfinnes även i Ekendahls ovan omnämnda broschyr.

Också den Fichteska viljeidealismen ingår, som Magnusson påpekar, som en tydligt urskiljbar beståndsdel i Elgströms åskådning, vilket framgår av slutmeningarna i »Hvad rätt . . .», vilka kunna kompletteras med ett samtidigt, av Magnusson citerat brevuttalande.¹ Var det kanske i trohet mot den lära, han däri förkunnar, att det högsta är viljan och avsikten, oavsett om någon framgång bekröner handlingen, som Elgström obekymrad om omdömena eller följderna utgav sin broschyr? Redan i minnestelet över L. G. Tegnér hade han framhållit, hur det bästa beröm, man kunde ge en människa, var: »Han gagnade» (S. S., s. 265), och det valspråk, som han inskrev i Auroraförbundets album, var: »Av nitet min förtjänst jag hämtar.»² Denna nyttomoral har nu förtätats och fördjupats: »Kanske det största bifall man kan ge sig är det, att *magna voluisse*, och när anden uppflyger över sin kroppsliga slöja och varje minne klarnat omsvävar den, är ingen erinring mer belönande än den, att för den högstes vilja, funnen av förnuftet och gissad av känslan, hava uppoffrat sitt lugn och sina dagar.» Vår plikt är att efter förmåga utbreda kring oss en livande flamma. »Den röst, som uppmanar till stora gärningar, är ett genljud av gudomligheten.» Detta citat visar, att Elgström tagit intryck av ännu en stor tysk filosof, Schelling.

Den schellingska filosofiens inflytande på den svenska romantikens skalder har varit föremål för många och grundliga undersökningar, och inledningsvis har refererats några divergerande åsikter dels om tidpunkten för Elgströms anslutning till Schelling, dels vem som introducerat honom i dennes filosofi. De som tidigare ha studerat hans romantik ha emellertid huvudsakligen sysslat med hans anslutning till Schelling i religionsfilosofiskt och estetiskt avseende. Vad som emellertid intresserar mest i »Hvad rätt . . .» torde vara den nya syn på statsbegreppet, som Elgström nu tillägnat sig, fast han ej fullt kan slita bandet med det gamla. Samtidigt och jämsides med att han bedömer Gustaf Adolfs styrelse och motiverar folkets rätt att göra uppror enligt de från upplysningen samt Kant och Fichte hämtade naturrättsliga doktrinerna, lämnar han en utförlig historiefilosofisk utredning om människans bestämmelse och statens ändamål, som närmar honom till den historiska skolans statsuppfattning, och som stundom strider mot det naturrättsliga resonemanget eller gör det överflödigt. I det föregående har för översiktlighetens skull den förra linjen renodlats på ett sätt, som knappast ger ett riktigt begrepp om broschyrens karaktär. Dessa båda skolors läror, den naturrättsliga med sin mekaniska och individualistiska statsuppfattning och den historiska, enligt vilken staten är en organiskt framvuxen social gemenskap med andra och har högre uppgifter än enbart att skydda individerna, har Elgström i själva verket använt i ett slags hälftenbruk, som ger läsaren ett egendomligt och förvirrat intryck av vad han egentligen vill med

¹ Magnusson, *a. a.*, s. 91 f.

² Böttiger, *a. a.*, s. 319.

sin broschyr. Man kan tveka, om det huvudsakliga för Elgström var, att med »Hvad rätt . . .» uttala sitt anatema över den störtade regimen, eller om han i tryckfrihetens hägn skyndar sig att i ungdomlig iver framlägga de epokgörande idéer, som han nyligen blivit delaktig av. Broschyren torde vara den första för allmänheten avsedda skrift i Sverige, som medvetet ansluter sig till Schellings filosofi, och har därigenom ett givet intresse. Vi övergå till behandling av dessa idéer.

»Den högstes vilja, funnen av förnuftet . . .», skriver Elgström i det nyss refererade brevet. Dessa ord beteckna en förändring i hans ståndpunkt, sådan den framkommit i tidigare skrifter. Förut har förnuftet och upplysningen haft sin begränsning. I inträdestalet i Auroraförbundet talar han om »Gud, förgäves jagad av forskningen och fåfängt fannad av förnuftet». Och i »Om religiös upplysning» finnas »hemligheter, dem oss ej gavs att förstå».¹ I »Hvad rätt . . .» ha alla skrankor för förnuftet fallit bort, »man har i våra dagar insett, att religionens största mysterier kunnat besannas av filosofien, insett, att varje mänsklig kännedom ytterst grundar sig på det översinnliga, och gudaläran skall slutligen försystras med den mänskliga visheten» (*S. S.*, s. 222). Det är Schellings lära om den intellektuella åskådningen, som nu för Elgström ytterligare bekräftar och fullkomnar hans tro alltsedan bekantskapen med Tegnér: att människans av egen fri vilja och förmåga skall söka nå fram till de sanningar, som äro betingelsen för uppnående av hennes ändamål, realiserandet av det absoluta. I några rader har han sammanfattat sina tankar om den intellektuella åskådningen och dess mission i tillvaron: ». . . en högre ande, som i sig själv finner gudomens fullhet och hänföres av sina ingivelser, skall framgå för att upplysa den [människosläktet]. Djupt i varje människobrust döljer sig den eviges tanke, livskällan av vår varelse, och, om sanningen, som är dess uttryck, ej genljuder från detta tempel, skall den likväl bevaras åt lyckligare människostammar. Den är odödlig, den måste i något medvetande frambryta; och, om den blott som en aning uppfattas av samtiden, skall den likväl i förtrollande glans skönjas av kommande åldrar. Så den ström, som utgjuter sig från havet och osynlig genomlöper den jord, som han befruktar, framgår någonstädes med samlade böljor och i sina utgreningar, minskad eller förstörd, återkommer i sitt oändliga ursprung.»²

Vi ha sett, hur kravet på upplysning och religionsfrihet redan i Elgströms upplysningsskrift ställde honom i harnesk mot den rådande regimen. Även i »Hvad rätt . . .» är det framför allt tvånget på religionens och forskningens områden, som upprör honom. Anslutningen till Schellings lära betecknade endast en påbyggnad och intensifiering av hans tro på förnuftets makt. Den intellektuella åskådningen upphäver dualismen mellan materie och ande, och människan kan även på förnuftets väg nå Gud och fullkomligheten. Religion och filosofi smälta sålunda samman, »försystras». Så mycket mer angeläget blev det ju då, att förnuftet skulle fritt få verka och upplysningen i frihet få utvecklas. Desto brottsligare tedde sig Gustaf Adolfs kulturfiendliga och despotiska styrelse, som ställde sig i vägen för utvecklingen mot människans allt högre fullkomlighet. Denna utveckling skall ledas av de vise, filosoferna, vilka nått den abso-

¹ Se ovan s. 76; *S. S.*, s. 155.

² *S. S.*, s. 213; Magnusson, *a. a.*, s. 86 ff.

luta kunskapen, och genom vilkas forskning slutligen den fullkomliga förnuftsstaten skall realiseras. Men vad är detta annat än Platons idealstat, som han framlägger i *Politeia*, och Elgström refererar även direkt till honom, då han i ett redan anfört brev som skäl för sin avoga ställning till Gustaf IV Adolfs styrelse anför, att »vår stat är ej Platons, den högsta styrande förvaltar ej religionens hemligheter och försmälter den med vishetens och naturens».¹

Även i fråga om statens uppkomst och ändamål och människans uppgift och bestämmelse har Elgström andra åsikter än vad upplysningen och naturrätten lärde. Även Fichte framhåller, som vi sett, att människan är en social varelse, som kommer till jagmedvetande genom samlivet med likar. Och han gör ansatser att skildra samhället som en organiskt framvuxen naturprodukt men kan ej frigöra sig från fördrags-teoriens mekaniska förklaring av uppkomsten av ett rättssamhälle i juridisk mening. Och han betonar ännu ensidigt statens negativa sida som enbart en skydds- och tvångsmakt. För honom liksom för Kant var den endast »die Vereinigung einer Menge Menschen unter Rechtsgesetzen». Staten var tillkommen för individernas skull, och dessa hade ingen skyldighet vis à vis staten.

I dessa stycken går Elgström utöver Fichte. Liksom denne framhåller han, att människan blir människa endast genom beröring med andra, och han betonar, att redan det, att hon i sin första ålder älskar ömhetens omvårdnad, bestyrker, att hon är ämnad till något högre, och att samfundslivnaden är en nödvändighet (*S. S.*, s. 214). I analogi med detta blir rättsförhållandets och statens uppkomst för honom icke som för Rousseau något av ondo, det första steget till människosläktets olycka. Tvärtom visar han en påfallande kulturoptimism. Visserligen har han kvar en rousseausk skildring av en vildes oskuldsfulla och omedvetna tillvaro (*S. S.*, s. 217), men att förbli i naturtillståndet är dock ej människans bestämmelse. »Först då, när hennes frihet utmättes av andras och av dem till en del besegras, först då, när hon finner sig viljande och inskränkt, framvisar hon sitt släktes karaktär och börjar att utveckla den . . . Det är då tydligt, att människan är bestämd att ingå i stat, och att hon där först kan fullkomna sig» (*S. S.*, s. 215). Det är inte bara Rousseau, Elgström här lämnar bakom sig, han uppger hela den naturrättsliga individualistiska statskonstruktionen. Staten är något i sig själv, icke bara en praktisk förening av en mängd individer. Hans resonemang om samhällsfördraget, tvångsrätten, blir i själva verket överflödigt; staten är ju en följd av den sociala driften, nödvändig för människans förkovran, ett ideal och ej en frukt av tvång samt på en gång något, som växer fram under och genom vårt handlande, och något förutbestämt, som utvecklas oberoende av vår vilja. Den är mänsklighetens livsluft, i vilken den först kan rätt utvecklas, och där friheten kan förverkligas. I ett redan citerat stycke ur »Anmärkningar över herr Göran Johanssons . . . reflektioner» kommer detta särskilt tydligt fram: »Först i ett samhälle kan friheten bli verklig, och är den olika utmätt, är ock samhällets förnämsta

¹ Se ovan s. 80; Lagerroth, *Platons stats- och rättsbegrepp*, Lund 1928, s. 50 ff. I Elgströms bibliotek funnos Platons skrifter i Schleiermachers översättning, Bouppteckning 1811, Sthlms rådhusarkiv.

syfte förfelat.¹ Människan bör där fullkomna sig, och således ingen enda vara fördömd att vegetera.»² Staten har icke blott uppgiften att sörja för rätt och säkerhet, den är frihetens garanti, och den har till slut även en uppfostrande uppgift, är en »plantskola för en mer och mer sig fullkomnande mänsklighet» (S. S., s. 221). Genom sitt starka betonande av hur generation efter generation ärver mänsklighetens kulturskatt, och hur varje generations uppgift är att förökad lämna den till den följande, närmar sig Elgström den historiska skolans lära, att staten ej består av bara den nu levande generationen utan har sammanhang med och förpliktelse mot föregående och efterföljande släkten.³

Att Elgström kan förena dessa åsikter med naturrättens tvångsfördrag sammanhänger tydligen med att han liksom Fichte skiljer på ett förstatligt samhälle och rättssamhället. Detta är i och för sig berättigat, frågan gäller blott, vad man vill inlägga i statsbegreppet. Definieras staten som ett samhälle, vari individen är underkastad en på något sätt bindande ordning, så har människan otvivelaktigt alltid levat i stat. Men anser man staten vara endast det samhälle, vari den individen bindande ordningen är garanterad genom en särskild organiserad samhällsmyndighet, så måste erkännas, att det har funnits och finnes samhällen utan statskaraktär.⁴ Det senare är tydligen Fichtes åsikt, och enligt honom är det förstatliga samhället naturvuxet, medan staten uppkommit genom samhällsfördraget. Detta är väl även Elgströms mening, men i sitt försök att tjäna två herrar suddar han ut och blandar ihop begreppen och brukar samma termer i olika betydelser.

Elgström tecknar i »Hvad rätt . . .» även styrelsesättets utveckling från den hierarkiska staten, där konungarna som överstepräster fullgjorde de religiösa ceremonier, som skulle avvända gudarnas vrede, och styrde tack vare folkets vidskepelse⁵, och fram till det lyckorike, där förnuftet och den fullkomliga friheten härskar, därför att människan blivit en fulländad moralisk varelse, för vilken ingen rättslag behöves. Under historiens gång uppenbaras mer och mer av Guds avsikt med oss, historien är det högsta fortsatta uppenbarelse, och den upphör således, när ödet och försynen såsom en enda makt avhöljt sig för människan. Till detta folks förbund strävar medvetlost den unga mänskligheten, men inför den vishet, för vilken tanken är det högsta verkliga, är denna sats viss och otvivelaktig som evigheten av vår varelse. Det är den vise, som skall styra utvecklingen, och det eviga och sanna, som ligger fördolt i vart mänskligt bröst, skall en gång brista fram. I slutorden har Elgström med glödande tro och oändligt framtidsperspektiv frammanat det tusenårsrike, som han skönjer som fullkomningen på det frihetens tidevarv, som genom revolutionen inletts: »*Riken grusas, människan förmultnar; men det sanna, likt en helig flamma, upplågar ur deras aska och uppenbarar sig åter för nyfödda släkten.* Ja, det skall en gång, likt en evig Aurora, uppgå över jorden, och människan, kedjad i ett aldrig slitet brödraband,

¹ Kurs. här.

² Se ovan s. 85.

³ Boëthius, *Det moderna statsbegreppet*, *Statsvet. tidskr.* 1912, s. 278.

⁴ *A. a.*, s. 266, not 1.

⁵ Att den äldsta staten var en präststat, var en utbredd uppfattning, jfr exempelvis Höijer, *S. S.*, 1, s. 288 f.

njuta den *eviga frid* eller det fullkomliga rättsförhållande, som är en slutsats av den vises forskningar; och då detta inträtt, skall en enda makt omfamna jordens bälten — förnuftet, den människoblivande gudomen. Här borddör hävdernas genljud, ty fulländelsen har ingått och tiden försvunnit.» (*S. S.*, s. 230.)

I stället för Kant och Fichte är Schelling här Elgströms lärofader. I »System des transzendentalen Idealismus», som utkom år 1800, har denne även behandlat den historiska utvecklingen. Han hävdade, att staten icke var ett verk av mänskligt gottfinnande, utan att en högre nödvändighet ingrep i den mänskliga friheten och samverkade med denna såväl vid statens uppkomst som vid dess bibehållande och fortskridande utveckling. Och han framhöll traditionens betydelse och inflytande. Härigenom blev han grundläggare till den så kallade historiska rättsskolan. Men han betraktade ännu staten som något rent formellt utan ändamål i sig själv. År 1803 kom emellertid ett omslag med »Vorlesungen über die Methode des akademischen Studiums». Staten som ett absolut organ kan ej mer vara blott medel utan måste även vara självändamål. I »System der gesamten Philosophie» 1804 fick Schellings statsbegrepp slutligen sin fullständiga utgestaltning. Staten är för honom nu det, vari vetenskap, religion och konst bilda en enhet, besjälade av samma anda. Där utveckla sig alla sociala funktioner till gemensam blomstring.¹ I dessa verk, främst »System des transzendentalen Idealismus», återfinnas satserna om människans medvetna och medvetlösa handlande, om växelverkan mellan friheten och tvånget, som driver människan framåt, om den gudomliga uppenbarelsen såsom öde, natur eller förnuft och Guds ankomst vid den tredje periodens inträde. Orda-grant har Elgström återgivit Schellings syn på historien: »Die Geschichte als Ganzes ist eine fortgehende, allmählich sich enthüllende Offenbarung des Absoluten.»² I ett fall, nämligen i frågan om av vem de första människorna uppfostrades (*S. S.*, s. 116) anger Elgström själv sin källa i en not, vilken ej medtagits i *S. S.* Orden äro hämtade ur Schellings »Philosophie und Religion» (*S. S.*, 1: 6, s. 58 f.), vilken skrift Elgström ägde i sitt bibliotek.³

För Schellingianismens liksom för Kantianismens framträdande i Sverige tillmätes Benjamin Höijers lärarverksamhet den största betydelse. Våren 1802 återvände denne från en långvarig vistelse i Tyskland. Han hade under sin resa sammanträffat med flera av de tyska romantikerna. Vid återkomsten till Sverige räknade han sig som en av dem och blev den förste och mest självständige representanten här för den schellingska filosofien. I sina starkt schellinginfluerade föreläsningar under de följande åren framlade han även dennes stats- och historieuppfattning. I ett föreläsningutkast till en morallära, som publicerats av Liljekrantz, ifrågasätter han, om det någonsin förekommit ett fullkomligt naturtillstånd, och förnekar alldeles, att det någonsin existerat ett samhälls-

¹ S. Mehlis, *Schellings Geschichtsphilosophie in den Jahren 1799—1804*, Heidelberg 1907, s. 87 f.

² Schelling, *S. S.*, 1: 3, Stuttgart und Augsburg 1858, s. 603; Elgström, *S. S.*, s. 219. Ett referat av Schellings *System* . . . finnes i Nyblæus, *Den filosofiska forskningen i Sverige* 2, Lund 1881, s. 31 ff.

³ Jfr även Fichte, *S. S.*, 2, s. 43.

kontrakt. Han är på det klara med, att »ett fullkomligt rättstillstånd är . . . aldrig helt realiserbart i verkligheten», och han har en nyktrare syn på historiens fullkomning än Schelling och Elgström, när han vänder sig mot »den svärmiska slutsatsen, som vissa nyare moralister gjort, att staten vore överflödigt på odlingens högsta punkt, staten fattad som samhället i sin fullkomlighet». Frykholm, som senast behandlat Höijers politiska tänkande, anser sig likväl kunna konstatera, att »anknytningen till den historiska skolans tänkande säkerligen ej förefinnes hos Höijer förrän tidigast efter 1809, liksom först då betingelser torde funnits för utbildandet av en konservativ åskådning». Så mycket anser han dock säkert, att »Höijer redan tidigare lämnat den tyska idealismens abstrakta subjektivitet, som var ett arv från upplysningens filosofi, då människan fattades väsentligen som världsmedborgare och tillhörigheten till stat och nation fattades som begränsningar, medan hans praktiskt politiska åskådning ännu var klart radikal». Sannolikt var det Höijers lärarverksamhet, som väglett Elgström icke blott i Schellings filosofi i allmänhet utan även gett honom hans nya historieuppfattning. I Höijers lärjungakrets, för övrigt av samma studentårgång som Elgström, befann sig även Erik Gustaf Geijer, som här grundlade sin historiesyn. Schellings statsuppfattning har han, som Hessler uppvisar, framlagt redan i sin gradualavhandling år 1806, »Om medeltidens samhällsanda».¹

Av det anförda framgår, att Höijer nått betydligt längre i sitt närmande till ett historiskt betraktelsesätt än Elgström. Detta gäller ej blott frågan om statens uppkomst utan även i fråga om uppfattningen av utvecklingens slutmål. Detta är enligt den senare, att människorna i ett hela världen omfattande broderskap skola leva tillsammans i ett evigt fridsrike och en enda makt omfamna hela jorden, förnuftet, den människoblivande gudomen (*S. S.*, s. 230). Idealet är världsborgarskapet, och i den fulländade rättsordningen ingår sålunda ej nationsbegreppet. Detta världsborgerliga ideal är som nämnts ett arv från upplysningens filosofi, ingår i Kants historiefilosofi och omfattades av Schelling ännu i »System des transzendentalen Idealismus» men avvisades av honom under inflytande från Hegel i »Methode des akademischen Studiums».² Från 1789 års broderskapsideal skiljer sig emellertid Elgström genom sin rent religiösa helhetssyn på tillvaron och dess yttringar. Även människan har en mission i världsstyrelsen. »Om människan ville utgissa gåtan av sin varelse», säger han i »Hvad rätt . . .», »skall hon finna, att hon egentligen levat endast de stunder, då hon med självbestämd verksamhet främjat det helas plan: handlat för det rätta och för det sanna» (*S. S.*, s. 214). I Guds världsplan äro även våra handlingar medräknade, och det gäller att fylla sin uppgift. Gustaf IV Adolf svek sin, han kämpade mot utvecklingen, och det var en Gudi behaglig gärning att röja honom ur vägen. Vi ha redan framhållit såväl Elgströms hyllning av revolutionsmännen som hans förståelse för Napoleons mission och hans förvissning,

¹ Liljekrantz, *Om Benjamin Höijers historieuppfattning i Festskrift tillägnad Hans Larsson*, Sthlm 1927, s. 191 ff. Liljekrantz, *Benjamin Höijers moralfilosofi i dess första form*, i *Festskrift tillägnad Ejraim Liljeqvist*, 1, Lund 1930, särskilt s. 396 ff.; Hessler, *a. a.*, s. 24 ff.; Frykholm, *a. a.*; Rexus, *Benjamin Höijers politiska åskådning*.

² Mehlis, *a. a.*, s. 86 f.

»att den uppsväljande makt, som ordnat Europas öden, tjänar det helas ändamål».¹

Även detta helhetsbegrepp kan väl Elgström ha fått från Schelling, men också en annan möjlighet må här hypotetiskt framhållas. »Det hela» är för Elgström oändligt och obegränsat. På ett ställe i »Hvad rätt . . .» ger han i några kursiverade rader uttryck för en panteistiskt färgad lära om alltings oförstörbarhet och eviga växling: »Dock, jävorn icke den allvetenhet, som styrer världen! *Varje kraft, som förstöres, återflyter, ehuru förändrad, till den stora livsmassan.*» (S. S., s. 226.) Dessa ord kunna jämföras med de liknande i en strof i hans dikt Den unga kärleken (S. S., s. 62):

Är den mäktiga drift, vilken oss enar så
Ej den bildande kraft, som i det helas Allt
Strömmar fram och till källan
Renad åter tillbakagår?

Denna tanke utvecklas vidare i »Hvad rätt . . .» till en återfödningslära: den uppskjutande blomman näres av den förgängliga delen av en älskad avliden, och den luft vi inandas inblandar med vår varelse »de fina urämnen av vår gunstling och för den med blodets ström till vårt hjärta». Den nyspruckna förgätmigejen är en påminnelse från den vän vi begråta, eller, som det heter i slutstrofen i dikten »Farväl» (S. S., s. 77):

Min kärlek, den du närt, skall trotsa tidens skiften
Och med mig blomstra upp ur gräsbeklädda griften
Och, då du dröjer där, dess viskning sker till dig:
»Förglöm ej mig, förglöm ej mig.»

Genom denna lära knytes även en kedja, som binder oss samman med gångna släkten, »vi bliva själva greker, vi bliva själva romare, och i vårt bröst uppblomstrar den forntid, med vilken vi äro besläktade». Så blir allt en enhet och både rum och tid försvinna. Nutid och forntidens guldålder förenas.

Det är tydligt, att dessa spekulationer hänga samman med de tidigare omtalade mystiska och teosofiska tendenserna hos Elgström, och de torde kunna sammanställas med vad Atterbom i levnadsteckningen anför härom. Han relaterar några av Elgströms ockulta upplevelser och berättar, att han mot slutet av sitt liv studerade teosofiska författare, Böhme, Svedenborg o. a. »Novalis, på samma gång filosof, teosof, skald, betraktande naturens, vetenskapens, religionens, poesiers, statens områden såsom ett gemensamt helt och inom dem alla lika rik på de märkvärdigaste divinationer av framtida utvecklingar, blev här förmedlaren. Det är bekant, att för Novalis var detta hela ej inskränkt till den synliga andevärld, i vilken vi föra vårt närvarande jordliv; i och igenom det synliga universum såg han överallt — det osynliga, vars ömsom spegelklara uppenbarelse ömsom profetiska signaturer han allestädes igenfann. Men just denna synpunkt var Elgströms egen, som nu kom till medvetande om sig själv.» Utan att närmare ha undersökt frågan, vågar man kanske förmoda, att de nyss citerade raderna ur »Hvad rätt . . .» äro en

¹ Se ovan s. 80.

frukt av Elgströms studium av Novalis, vars samlade skrifter han ägde.¹

Till slut må även nämnas, att bakom Elgströms utvecklingslära ligger idén om det forna oskuldstillståndet, guldålderslandet, som i »Hvad rätt . . .» förlägges till Indien, samt människans fall därifrån. Möjligheten till befrielse från sinnevärldens begränsning ligger i medvetandets förmåga att upptäcka sin egen gudomliga karaktär och att därigenom av egen kraft återställa sambandet med en högre värld. Elgströms anslutning till dessa Schelling-Platonska idéer har i sitt sammanhang behandlats av Magnusson, varför hänvisas till denne.²

Vi överge emellertid analysen för att något beröra broschyrens vidare öden och dess mottagande. Att den icke kunde falla vännerna i Uppsala i smaken är redan med kännedom om deras inställning till Gustaf Adolf klart. Ej heller voro de ännu avgjorda anhängare till Schelling. I ett brev till Palmblad några veckor efter det, att broschyren utkommit, kan man ana Atterboms missnöje över Elgströms framträdande: »Har du fått brev från Elgström, och hur ser det ut i hans skallmeja nu för tiden?»³ Ett lustigt exempel på huru den stora allmänheten och Palmblad reagerade finner man i ett brev från den senare till Elgström, där han bland annat tackar honom för hans hudflängning av Göran Johansson: »Din förra skrift kringvandrar mellertid orten, och mången förständig man, som i sin ungdom ville vara en bel-esprit, runkar på huvudet betänksamt och yttrar: 'En bra bok verkligen, men det är just som man läste en Arabisk eller Persisk poesi.' Så mycket bättre, tänker jag, och säger det även någon gång.»⁴ Längre fram, då Schelling även för Atterbom blivit »den inspirerade mannen»⁵ torde han fått mer förståelse åtminstone för det filosofiska innehållet, och om formen yttrar han sig i ett annat brev från slutet av november 1809, då det gällde att övertyga Elgström, att han borde framträda utan anonymitet i den planerade nya tidskriften: »I annat fall blir du den ende anonyme ibland oss; det vill säga: du vill, att upplyst folk ännu ett år skall misskänna ditt egentliga värde. Tror du ej, att man vet, vem som författat 'Hvad rätt . . .'? Och dock är den prosaiska banan icke din; du äger för mycket poetiskt geni att kunna gå, du vill flyga, och tager jorden för etern. Varför ej en gång så gärna övertyga folk, att du är poet och det ganska bestämt? . . . I förbigående sagt: Hammarsköld⁶ ämnar strängt recensera Hvad rätt . . ., vars författare han icke känner. För min del anser jag den mer för ett poem, en Dityramb, än en avhandling; men framträd då i Herrans namn en gång i din sanna och egna glans, och låt vänner och fiender förstumma!»⁷ Elgström svarar omedelbart i brev till Palmblad. Underrättelsen, att även Hammarsköld tänker gissla honom, har än mer stärkt honom i föresatsen att behålla sin anonymitet. Han är ej bekant med »denne vår man-

¹ Atterbom, *a. a.*, s. 91; R. G:son Berg, *Novalis och Fouqué i Sverige*, Uppsala 1908, s. 179; Elgströms bouppteckning.

² *S. S.*, s. 216; Magnusson, *a. a.*, s. 89 ff.

³ Brev av den 13.6. 1809, Warburgs avskriftsaml., 34: 3.

⁴ Brev av den 5.8. 1809, tryckt i Böttiger, *a. a.*, s. 451.

⁵ Brev till Elgström av den 6.10. 1809, tryckt i Böttiger, *a. a.*, s. 459.

⁶ Atterbom berättar förut i detta brev, att Hammarsköld var i Uppsala och nyss hade besökt honom.

⁷ Brev till Elgström av den 28.11. 1809, tryckt i Böttiger, *a. a.*, s. 522.

lige stridsbroder» och måste vara beredd på ett mindre vänligt korrektiv. »Jag ber, att ni låter honom förstå, att ni ej gärna ser, att en av edra *socii* undergår en *examen rigorosum*: jag kan omöjligt uthärda att så där allmänt förföljas, och det skulle se ut ganska förunderligt, om de, vilka syfta till lika mål, skulle vässa sin kraft emot varandra . . . Med ett ord, finner han ej, att jag bör belönas med någon uppmuntran, begär jag som en ynnest att bli förgäten; ty det är bättre än att alldeles bli avskrämd, och det är svårt för en nybegynnare, som, livad av något bifall, skulle rätt sina fel och bemöda sig att förtjäna det mera fullt och mera odelat.» Han ber därför Atterbom avstyra den tillärnade recensionen.¹ Att den inte skulle bli mild förstår man av Hammarskölds tidigare anförda omdöme om broschyren.² Elgströms ord tyda även på att han tidigare fått utstå obehag för sin skrift.

Även i Elgströmsbiografien omnämner Atterbom »Hvad rätt . . .». Den är ej utan märkvärdighet, säger han, emedan den ganska fullständigt framställer Elgströms sätt att tänka sig kulturen, historien, samhällets upphov och ändamål, och han förmodar, att »nutidens liberaler skola där igenkänna ungefär samtliga sina allmänsatser — knappast ens med undantag av 'personlighetsprincipen', ty den är där åtminstone *implicit* tillstädes». Däremot, fortsätter han, komma utan tvivel liberalerna i likhet med dåtidens läsande allmänhet finna sig så obelättna med *framställningen*, att den för den kanske förbise *innehållet*. Stilen är oklar, ojämn, entonigt deklamatorisk och ofta till osmaklighet överspänd, och han karakteriserar Elgström som »en ande av verklig och hög poesi, som utan att ännu riktigt *kunna* tala prosa, likväl råkat få infallet att *vilja* det».³

Atterbom framhåller, att för Elgströms framställning är »i någon mån Schelling begagnad . . .; men huvudsakligen Fichte». Den föregående undersökningen har bestyrkt detta yttrande och påvisat några av de källor Elgström med säkerhet använt. Att i detalj uppvisa varje uppslags proveniens torde vara omöjligt. Någon verklig boskillnad mellan de olika systemen går ej att uppgöra. Filosoferna befunno sig i ständig utveckling, än i opposition mot varandra och än ömsesidigt befruktande varandra. Många frön till de av Schelling utvecklade lärorna finnas redan hos Fichte, och talrika mindre filosofer och uttolkare bidrogo till att ytterligare sudda ut gränserna mellan dem. Om Elgströms stora, av Atterbom intygade filosofiska beläsenhet vittnar även hans bibliotek, som omfattade en mängd arbeten av mer eller mindre kända filosofiska författare. Här skall endast ytterligare nämnas Hegel. Den överensstämmelse, som förefinnes med dennes rätts- och historieuppfattning, synes dock lika väl kunna förklaras ur anslutningen till Schelling.

Det är också som schellingian Elgström har sin betydelse för Sverige. Han är den förste i Auroraförbundet, som offentligt framlägger Schellings världsåskådning, och han inleder därmed en idéströmning, som under mer än ett halvt sekel uppbär den djupaste och fullödigaste poesien i Sverige, från Tegnér och fosforisterna till Pontus Wikner och Viktor Rydberg. Så förnimmer man redan i Elgströms ovan (sid. 90) citerade

¹ Brev av den 30.11. 1809, tryckt i Böttiger, *a. a.*, s. 523 f.

² Se ovan s. 92.

³ Atterbom, *a. a.*, s. 114 f.

tolkning av den intellektuella åskådningen anslag, som få sina kanske mest geniala uttryck i Tegnér's »Det eviga» och Rydbergs »Kantat», orden om den eviga gudomsgnistan, som döljer sig i varje mänskligt bröst och en gång skall framstå och föra mänskligheten fram till målet. Atterbom framhåller i sin biografi det andliga släktbandet mellan Elgström och Stagnelius's poesi. Det gäller särskilt deras sensualism.¹ Med Tegnér har han frihetsentusiasmen gemensam, och hans politiska radikalism närmar honom till Almquist, som i honom såg en själsfrände, vars för tidiga bortgång han beklagade.² Den historiefilosofi han omfattade är som ovan nämnts densamma, som ligger bakom Geijers historieforskning, och statsrättsligt hör han samman med 1809 års män. När Elgström sedan i februari 1810 under intryck av Sveriges djupa förnedring gav ut sin sista broschyr, »Om ett stort, ett patriotiskt tänkesätt», tager sig hans glödande fosterlandskärlek uttryck i en utpräglad göticism, vilken även i mindre grad förefinnes i »Hvad rätt . . .», och kombinerar den med en invokation till »Karl XII:s så länge vanhelgade maner», en sammanställning, som vid denna tid icke är så ovanlig. Både göticism och Karl XII-kult har, som Böök visar, en förutsättning i Kants etiska omvärderingar och i det nationella uppvaknandet i Tyskland. Härmed ansluter sig Elgström även till den götiska diktningen i Sverige, som följande år fick sitt forum i Götiska förbundet och Iduna.³

¹ Atterbom, *a. a.*, s. 101; jfr Nilsson, *a. a.*, s. 111.

² A. Werin, *C. J. L. Almquist, realisten och liberalen*, Sthlm 1923, s. 354 ff.

³ Böök, *Tegnér's Carl XII, Svenska studier i litteraturvetenskap*, Sthlm 1913, s. 100 ff.; I Götiska förbundets stiftelseurkund heter det: »Aldrig har den svenska tapperheten utfört mera beundransvärda bragder än under Carl XII:s styrelse; och aldrig hava vår forntids lämningar sorgfälligare än då blivit undersökta.» Tryckt i R. Hjärne, *Götiska förbundet och dess hufvudmän*, Sthlm 1878, s. 100.